

Mário VEVERKA

OBRAZ INÉHO V *PREDNEJ STRÁŽI* B. PRUSA

The Image of the Others in Predná stráž by B. Prus

Keywords: *stereotype, imagology, Germans, Jews, cliché, Prus, Predná stráž*

Contact: *Prešovská univerzita v Prešove; mario.veverka@smail.unipo.sk*

Úvod

Predná stráž patrí medzi najvýznamnejšie románové diela B. Prusa. Ide o Prusov prvý román (Bachórz 2004: 355), čo však neuberá ani na jeho dôležitosť, ani na umeleckej hodnote. Fabula *Placówki* osciluje okolo niekoľkých centrálnych motívov, z ktorých sa na prvý plán vysúva najmä život roľníka a jeho spätosť s rodnou zemou (Borkowska 1999: 83–84), o ktorú v diele bojuje. Je to motív ústredný, avšak nie ojedinelý. Pozadie sedliackej každodennosti lemujú a prekrývajú rôzne skutočnosti a témy, ktorými Prus demonštruje a vykresľuje dobové problémy. Okrem života jednej rodiny a jej problémov sú v diele zachytené inter- a intraetnické vzťahy poľskej spoločnosti, problematika demokratizácie poľského sedliactva, industrializácia poľského vidieka, etc.

Hlavným protagonistom je Jozef Šlimak a jeho rodina. Prus nám v príbehu predstavuje život Šlimakovcov, akoby prototypu roľníckej rodiny. Stretávame sa tak s každodennou rutinou protagonistov. Ich život a denné činnosti sú úzko späté s rodnou zemou, predstavujúcou pre roľníka posvätné miesto. Zem, ktorá prechádza z pokolenia na pokolenie má nielen svoju živiteľskú funkciu, ale hrá aj rolu symbolickú. Šlimak vníma svoju „chudobu“ ako miesto odpočinku jeho otcov a predkov. Prus však mikrokosmos Šlimakovcov neuzatvára a neoddeľuje od okolia. Autor naň necháva vplývať rôzne externé faktory a udalosti (napr. predaj šľachtického dvora a jeho majetku Nemcom). Sedliacka rodina tak prichádza do kontaktu aj s ďalšími protagonistami a funguje na pozadí širšieho spoločenstva, na ktorom následne Prus rozvíja problémy späté s poľskou dedinou, nemeckými kolonistami, etc. Okolie Šlimakovcov tvorí dedina, obývaná poľskými hospodármi, šľachtický dvor a neskôr nemecká kolónia. Všetky štyri miesta, vrátane Šlimakovej „chudoby“, sa spájajú do štúdie o poľskom vidieku, zaplnenom rôznymi dobovými problémami a výzvami.

Prus vo svojom románe rozpracúva a poukazuje na rôzne problémy, spojené s dobovou realitou poľského vidieka. Predostiera na príklad zlyhanie šľachtického dvora, ako patronátu sedliactva a predstaviteľa šľachticko-sedliackych vzťahov. Mladá šľachtičná sa na vidieku nudí a sníva len o tom, ako s mužom majetok predajú a odídu bývať do Varšavy. Jej interakcia s jednoduchým obyvateľstvom je obmedzená na pokusy o osvetu, ktoré by sme však skôr mohli vnímať ako paródiu a nie reálnu pomoc. Šľachtica hospodári opisujú ako dobrého a múdreho človeka, ktorému však nezáleží na ľude a ani na svojom rodinnom majetku. Najkomickejšou postavou je práve mladý švagor šľachtica, ktorého Szweykovski označuje za „paródiu apoštola demokratizmu“ (Szweykowski 1971: 245). Predajom svojej rodinnej zeme šľachta úplne zlyháva vo svojom poslaní pomáhať ľudu. Jej rolu Prus vidí už iba v spomínaní na minulé časy, predstavené v symbolickom maškarnom sprievode. Obdobné zlyhanie autor pripisuje postave kňaza v dedine, ktorý je viac šľachticom ako duchovným pastierom. Kňaz pôsobil tak honosne, že ľudia si aj Boha predstavovali ako „veľkého pána“. Oči slečny Teofilovej sú duchovnému prednejšie ako hľadanie si cesty k ľudu. Hoci na konci príbehu Šlimakovi pomôže, nedôjde k metamorfóze jeho charakteru a po udelenej pomoci uteká hrať karty na šľachtický dvor.

Majetok po šľachticovi teda nakoniec kupuje Žid pre nemeckých kolonistov. Príchod Židov a Nemcov narúša život poľskej dediny, najmä však rodiny Šlimakovcov. Kolonisti a postupná industrializácia sú akoby spúšťačmi nešťastia, ktoré rodinu postretlo. Stavba železnice, zárobky Šlimaka a neochota predat' svoju zem Nemcom rozbieha reťaz konfliktov, ktoré hlboko zasiahnu život tejto jednoduchej rodiny. Prvotné úspechy čoskoro zatienia osobné tragédie hospodára (smrť syna, ženy, pomocníka, nezamestnanosť, požiar hospodárstva etc.). Straty nešťastný sedliak, izolovaný Poliakmi i Nemcami, pripisuje najmä kolonistom a ich príchodu. Práve na tejto izolácii Prus podľa nás demonštruje nejednotnosť a nesúdržnosť poľských roľníkov, ktorá je citeľná aj v samotnom príbehu. Jednoduchý roľník však aj napriek nepriazni osudu a veľkým osobným i majetkovým stratám odoláva a postupne sa dvíha hore. Vďaka Šlimakovi a jeho tvrdohlavosti Nemci opúšťajú nadobudnutú zem, ktorú od nich kupujú naspäť poľskí roľníci. Intervencia kňaza nakoniec zaistí, že dedičania príjmu opusteného Šlimaka späť medzi seba a postavia ho opäť na nohy.

Analýza obrazu iného

Predná stráž nám zároveň ponúka náhľad do interetnických vzťahov a kontaktov, ktoré Prus predostiera aj v *Bábke* alebo *Faraónovi*. Autor síce nepredstavuje tak širokú paletu etnických obrazov, ako vo vyššie spomenutých dielach, ale jeho „cudzí“ protagonisti

majú vo fabuly svoju neodmysliteľnú úlohu a dotvárajú kolorit dobovej reality. Rodine Šlimakovcov a rôznorodému poľskému obyvateľstvu, ako dominantnej skupine „My“, tak v príbehu asistujú Židia a Nemci, zastupujúci skupiny „Oni“.

Pri analýze sa budeme opierať najmä o teóriu imagológie, ktorá skúma obrazy samých seba (autoobraz) a obrazy iných (heteroobraz) v literárnych i mimoliterárnych textoch. Náš krátky príspevok si kladie za úlohu preskúmať a zinterpretovať vyobrazenie etnických skupín a ich protagonistov, zohľadňujúc ich fyziognomické a charakterové vlastnosti. Našu pozornosť upriamime aj na kontakty cudzincov s poľskou skupinou „My“. Bude nás zaujímať aj skutočnosť, do akej miery sa Prus pri vykresľovaní inonárodných protagonistov opiera o národné stereotypy a kliše, prítomné v európskej a poľskej literárnej a kultúrnej pamäti.

Obraz Židov

Židia tvoria v *Prednej stráži* neodlúčiteľnú súčasť deja a to aj napriek tomu, že z ich radov nepochádzajú žiadny hlavný protagonisti. Ich obsadenie sa síce ohraničuje iba na vedľajšie postavy, ale ich interakcia silne otriasa dejovou líniou a ovplyvňuje život hlavného hrdinu.

Najširšie charakterizovanou postavou je Žid Josel, majiteľ a prevádzkovateľ miestnej krčmy. Josel je nielen krčmárom, ale v príbehu zohráva aj úlohu „hlavy dediny“, či vodcu skupiny zlodejov alebo úžerníka. Je to práve on, kto stojí za mnohými nekalosťami, ktoré sa v príbehu dejú.

Hirszgold je bohatý židovský kupec z Varšavy, ktorý je charakterizovaný len veľmi stroho a v príbehu sa s ním priamo stretávame iba raz. Jeho vystupovanie nám prezrádza, že je úzko spätý s obchodmi Josela a rovnako sa pričína na nešťastí poľských roľníkov.

Posledný a taktiež skromne charakterizovaný židovský protagonista v diele je Jojna Niedoperz. Tento skromný a jednoduchý podomový predajca a pracovník predstavuje jedinou pozitívnu židovskú postavu v diele. Jeho zásah a duchapritomnosť na konci príbehu zachráni hlavného protagonistu od istej smrti.

Krčmár Josel

Za výčapným pultom stál Josel v špinavom vlnenom kaftane s čiernymi pásmi. Mal špicatý nos, špicatú bradu, špicaté pajesy, špicaté lakty a špicatú čiapočku, a v očiach taktiež čosi bodavého (Prus 2014: 61).¹

Opis krčmára Josela je už na prvý pohľad veľmi negatívny a stereotypný. Narátor podtrháva inakosť postavy pomocou jej výzoru, pričom sa pri jej opise nevyhýba výslovne negatívnym prvkom. Našu pozornosť zaujala znížená úroveň hygieny prezentovaná „špinavým kaftanom“. Nečistotu u židovských protagonistov vnímame ako stereotypné zobrazenie. Obdobnú charakteristiku Prus využíva aj v *Bábke*, v ktorej rovnako poukazuje na zníženú hygienu židovských postáv. Negatívne vyznieva aj charakteristika výzoru krčmára. Jeho špicatosť dodáva jeho postave priam karikatúrne kontúry. Zaujali nás aj oči Josela, ktoré sú rovnako „bodavé“ ako zvyšok tela a podčiarkujú jeho negatívnu auru, vyžarujúcu z celej tejto postavy. Stereotypne pôsobí aj samotná profesia Josela.

Charakterové vlastnosti krčmára sú rovnako stereotypné a negatívne, ako jeho vonkajšia charakteristika:

Krčmár mu vyčítal, že Židkom kazí ceny, predávajúc všetko lacnejšie (Prus 2014: 53) alebo – Svedkov – povedal – teda nemám a preto som od teba doteraz peniaze nepýtal. Ale ak mi tu odprisaháš, do očí, pred ľuďmi, že si vtedy nebozkával a neprosíkal o pôžičku, tak – ja ti teda tých mojich sedem zlotých odpustím. Hanba – dodal krčmár a odpľul si – aby paholok od tak poriadneho hospodára okrádal úbohých Židkov! ... Ja vám, Owczarz, odpustím, ale od tejto chvíle nikdy nevstupujte do mojej krčmy, lebo ja sa za vás musím hanbiť (Prus 2014: 54).

Fragmenty z knihy nám opäť predostierajú sériu stereotypov a negatívnych vlastností uvedeného protagonistu. Josel, ako chamtivý a skúpy Žid, nechce zlacňovať svoje tovary, ale radšej robí Šlimakovi výčitky. Negatívne pôsobí aj Joselov prehovor voči starému paholkovi Mačkovi, ktorý si k nemu príde rozmeniť peniaze. Krčmár, ktorý „nikdy nedáva na sekeru“ (Prus 2014: 54), si akoby náhodou spomenie, že mu úbohý Maček dlží peniaze. Vyhrážkami a apelovaním na paholkovo svedomie od neho Josel peniaze dostane. Prešibanosť a bezcharakternosť sú tak ďalšie vlastnosti, ktoré krčmár vykazuje.

Než sa Maček stihol rozhodnúť, vodka už bola na stole. Podal ju krčmár hovoriac: – Prečo by nemal vodku ponúknuť? On už ponúkol! ... Je to

---

¹ V prípade citátov z knihy ide o vlastný preklad.

dobrý sedliak ... – Čo sa dialo neskôr, si Owczarz nepamätal (Prus 2014: 55).

Stereotypne pôsobí aj obraz Žida krčmára, ktorý na dedine upíja ľudí pálenkou a získava od nich peniaze. Obdobné židovské stereotypy stretávame aj v slovenskej literatúre (napr. u S. H. Vajanského) (Szabó 2012: 79). Citovaný fragment nám zároveň prezrádza aj moc krčmára v dedine. Váha jeho slova je porovnateľná so slovom kňaza, či šľachtica. Pálenka, nedôvera a nezáujem zo strany kňaza a šľachty tlačia obyvateľov dedinky nad riekou Biaľkou rovno do Joselovej moci.

– Čože to, chcete kúpiť dedinu od dediča?

Roľníci sa pozreli na Josela, ktorý sa usmieval. (...)

– Práve, že taký veru nie ... – tvrdohlavo prehlasoval hroziac päťou.

– Kto sa mi nebude páčiť, toho ku kúpe nepripustím, a basta! ...

Krčmár sa usmieval (Prus 2014: 61).

Úryvok demonštruje Joselovu vládu nad dianím v dedine. Túto skutočnosť nám potvrdzuje aj jeho úsmev, ktorý ho neprešiel ani po skončení hádky medzi hospodármi a Šlimakom. Veľavravné pohľady hospodárov na Žida a jeho neprestajný úsmev nám zároveň prezrádza, že to on stojí za nenávisťou a závisťou, ktorú pociťovali obyvatelia dediny voči Šlimakovi. Črtá sa nám tu teda opäť negatívna a stereotypná charakteristika, vykresľujúca Židov ako sprisahancov a osoby, ktoré sa ukrývajú za všetkým zlým. Uvedená charakteristika Josela svedčí aj o jeho pomstychtivosti a závisť:

– Tak vidíte, pán hospodár, aké je to zlé Židkom chleba brať? Ja som kvôli vám prišiel o päťdesiat rubľov, vy ste zarobili dvadsaťpäť, ale ste si zarobili veru aj hnevu v dedine za nejakých sto rubľov ... (Prus 2014: 62).

Krčmárov plán je však omnoho prešpekulovanejší, než sa nám na prvý pohľad zdá. Rozpútaný hnev dedinčanov, ktorý má sám na svedomí, chce zároveň zneužiť proti úbohému Šlimakovi:

– Ja – hovoril Josel – by som vás s nimi možno mohol pomeriť, ale – čo mňa do toho? Už raz ste mi uškodili a nikdy pre mňa dobrého slova nemáte.

– A nepomeríš? – opýtal sa Šlimak.

– Pomeril by som, ale mám svoje podmienky.

– No?...

– *Vy, Šlimak, mi najskôr vráťte tých päťdesiat rubľov, o ktoré som v lete kvôli vám prišiel, a potom ... potom – postavíte na svojom pozemku chalupu a prenajmete ju môjmu švagrovi* (Prus 2014: 62).

Zaráža nás, akú veľkú moc Prus Joselovi udelil. Tieň jeho postavy nás sprevádza takmer celým dejom. Žid prakticky stojí takmer za všetkými problémami, ktoré hlavného protagonistu stretávajú. Jeho moc nad dejovou líniou vnímame aj v nasledujúcom prehovore jednej z postáv:

Josel hovorí, aby dali presne toľko, nie viac, hlavne aby sa neunáhli, a s istotou si vyhandrkujú svoje... (Prus 2014: 63).

Stará Sobieska pri návšteve Šlimakovcov opisuje „múdre rady“, ktoré krčmár udeľuje hospodárom vo veci kúpi majetku po dedičovi. Zámienku jeho „dobré mierených rád“ nám objasňuje nasledujúca scéna:

– *Koľko ponúkate? – obrátil sa deprimovaný majiteľ na kupca (...)*
– *Dám Vám dvetisícvestopäťdesiat rubľov za hektár, bez vyjednávania – odvetil dôrazne kupec – Zajtra dám iba dvetisíc.*
– *Nikdy! – povedal dedič. – Radšej predám roľníkom.*
– *Roľníci Vám dajú tisícpäťsto rubľov, a najviac dajú – takých – tisícosemsto* (Prus 2014: 74).

Rozhovor medzi Židom Hirszgoldom a dedičom nám opäť indikuje, že v kúpe majetkov má opäť prsty Josel. Jeho rady viedli k tomu, že majetok nakoniec nadobudli Židia a nie roľníci. Dedinčania sa síce rozzúria a krčmára označia za Judáša, mučíkrista, zradcu a obrezanca (stereotypy a klišé o Židoch) (Gans, Leerssen 2007: 207), ale aj naďalej navštevujú jeho krčmu. Bezmocnosť voči židovskému protagonistovi vyjadruje aj Sobieska, ktorá pozná jeho tajomstvá, ale nemôže ich prezradiť, aby si tak zabezpečila prísun alkoholu.

Postava krčmára Josela nestratí svoje stereotypné a negatívne kontúry až do konca fabuly. Jeden z posledných úryvkov, v ktorom sa spomína, znie nasledovne:

– *Ty vydriduch jeden! ... Hovor, kto ťa na to nahovoril? ...*
– *Josel predsa ...* (Prus 2014: 174).

Konfrontácia zlodejov koní nám odhaľuje, že aj za týmto zlom sa skrýva židovský krčmár. Využíva dlhy mladého Jaška Grzyba a núti ho, aby pre neho kradol kone

z okolia, čím spôsoby nielen finančné škody, ale dokonca ľudské straty (smrť paholka a malého dieťaťa). Jeho bezcharakternosť sa umocňuje ešte tým, že úbohému Šlimakovi prichádza robiť výčitky pre smrť paholka Mačka, ktorý z veľkej časti zahynul práve Joselovou vinou.

Kupec Hirszgold

Hirszgold patrí medzi židovských protagonistov, ktorí boli v diele charakterizovaní len stroho. Jeho skromná charakteristika však dotvára obraz Židov v tvorbe Prusa.

Žid vyzliekol drahý kožuch, vzal do ruky čiapku z bobra a posadil sa na kreslo. Bol to sympatický muž s červenými lícami a gaštanovou bradou (...) Vystrel si nohy v lakovaných topánkach a hľadiac do plameňa sviece čakal a premýšľal (Prus 2014: 73).

Fyziognómia a výzor Hirszgolda stojí v priamom kontraste s Joselom. Kupec je čistý, bohato a módne oblečený. Takýto opis výrazne narúša stereotyp špinavého Žida v tradičnom chaláte s čapčkou na hlave. Hirszgoldov odev na druhej strane pôsobí snobským a zbohatlíckym dojmom, čo bádame aj v jeho správaní:

– Tu máš zlotý, a keď mi privedieš sluhu Mateusza, dostaneš druhý zlotý.

Chlapec zastavil a s údivom pozrel na Žida.

– A vy poznáte Mateusza? ... – opýtal sa.

– Spoznám, len ho prived'.

O chvíľu sa objavil Mateusz.

– Tu máš rubel' – povedal povesný – a keď mi zavoláš tvojho pána, dostaneš ďalší rubel' (Prus 2014: 73) alebo Zavolám Vaše kone, vážený pane – povedal sluha zohnutý po samú zem.

– Netreba – odpovedal kupec. – Mój voz ostal vo Varšave, a tento je tak obyčajný, že by som sa s ním radšej nemal chváliť (Prus 2014: 76).

Hirszgold sa nám ďalej prezentuje ako veľmi trpezlivý a zádumčivý človek, ktorý v každej voľnej chvíli premýšľa. Skutočnosť, že Prus obdobné vlastnosti pripisoval aj svojim židovským protagonistom v *Bábke*, nás privádza k názoru, že ide opäť o židovský stereotyp. Trpezlivo čaká na dediča, ale akonáhle prejdú k predaju majetku, začne sa voči šľachticovi prejavovať dosť netrpezlivo. Majetok nakoniec získava nátlakom a kontaktmi s aristokraciou (dedičovi nesie list od otca jeho manželky). Svoju úlohu pri tom zohral aj krčmár Josel, ktorý bohatého kupca evidentne podrobne

informoval o pomeroch na dvore. Hirszgold sa už ďalej v príbehu objavuje len ako echo vlastného mena, spojeného s kúpenými majetkami.

Jojna Niedoperz

Posledným židovským protagonistom je skromný potulný pracovník Jojna Niedoperz. Jojna sa v príbehu objavuje až na samom konci, uvedený na scénu narátorom ako „*anjel Pána, ktorého milosrdný otec posielal ľudom v poslednej chvíli*“ (Prus 2014: 162). Autor nám Jojnu ďalej vykresľuje ako „*najstaršieho a najchudobnejšieho Žida v okolí. Všetko robil, so všetkým kupčil, ale nikdy nič nemal. S početnou rodinou býval v odľahlej chate, ktorej jeden roh zapadol do zeme, chýbalo štvrt' strechy a v oknách, pozabíjaných doštičkami a papierom, sa len sem-tam blysla sklená tabuľa*“ (Prus 2014: 162). Je vidieť, že Jojna svojim spôsobom života výrazne narúša proces stereotypizácie židovských protagonistov. Jeho životný štýl a pomery stoja v ostrom kontraste ku krčmárovi Joselovi a bohatému kupcovi Hirszgoldovi. Pohľad na tragédiu Šlimaka v ňom vyvolá ľútosť a spolupatričnosť. Rozhodne sa mu pomôcť, a to aj napriek tomu, že sám potrebuje nájsť prácu, aby mohol nakrmiť rodinu.

Žid stál, podoprel si bradu a dlho premýšľal. Nakoniec zamkol stajničku, zobral svoj batoh i palicu a vybral sa, avšak nie za most, do dediny, ale cestou nahor. Empatia nešťastníka k cudziemu nešťastiu bola taká silná, že v tom momente zabudol aj na vlastné problémy, a myslel len na záchranu Šlimaka (Prus 2014: 164).

Počiatočný neúspech u Grochowského starého Žida neodradí a hľadá pomoc na fare, na ktorej si nájde aj prácu. Vďaka Jojnovmu zásahu dochádza neskôr k záchrane Šlimaka pred smrťou.

Môžeme povedať, že židovskí protagonisti v *Prednej stráži* nepatria medzi dynamické, a ani plastické postavy. Charakterizuje ich skôr nemennosť a jednoduchosť. Ich identita a charakterové vlastnosti sú najmä stereotypné a negatívne (Josel a Hirszgold). Túto monotónnosť ku koncu príbehu narúša Jojna, ktorým Prus židovský heteroobraz dokresľuje ľudským rozmerom. Vládu Josela a Hirszgolda, vedenú v zmysle známeho „*divide et impera*“, tak vystrieda láskavosť a spolupatričnosť „*najchudobnejšieho Žida v okolí*“. Autor tak jednoznačne vyvracia mýtus o jednofarebných národoch a etnikách. Jeho intenciou pravdepodobne bolo zdôrazniť, že každé etnikum (národ) sa skladá z jednotlivcov, ktorí si nemusia byť vo všetkom podobní. Príchod anjela Niedoperza na záchranu úbohému Šlimakovi mohlo istým spôsobom dopomôcť k odideologizovaniu

vnímania Židov v poľskej spoločnosti. Nevieme však, či tento krátky akt mesiánizmu dokáže prekryť negatívny obraz Josela a Hirszgolda, prítomný v celom príbehu. Tiene týchto dvoch „vladárov“ ležia od začiatku nad údolím rieky Białki. Josel najskôr izoluje Šlimaka od zvyšku dediny kvôli ziskom. Jeho negatívny vplyv na dedinčanov sa postaral o to, že opustenému roľníkovi neprišiel nikto na pomoc ani v čase najväčšej núdze. Vďaka krčmárovým intrigám neskôr Hirszgold kupuje od dediča majetky a privádza do údolia nemeckých kolonistov. Židovský kupec stojí aj za stavbou železnice, kvôli ktorej kolonisti a Židia kľučujú celé údolie. Ich zásah do panenskej poľskej prírody by tu mohlo znamenať symbolické ohrozovanie Poľska, spolu s jeho dlhoročnými tradíciami. Konflikt s vodcom nemeckých kolonistov dostáva rodinu Šlimakovcov do úplnej izolácie a privádza na pokraj chudoby. Krádež koní, za ktorou sa skrýva opäť Josel, pripravuje hlavného protagonistu takmer o všetko. Nemohli sme si nevšimnúť, že všetky uvedené tragédie sú istým spôsobom späté s postavou Hirszgolda a Josela. Ich konanie nám pripomína organizovanú zločineckú skupinu, ktorá sa ukrýva za všetkým zlým. Záverom možno dodať, že Prus tu z nášho uhla pohľadu svojich židovských protagonistov predstavuje v zmysle príslovia „dobrý sluha, ale zlý pán“. Vedúce Židovské osobnosti, ktoré majú moc, zneužívajú svoj vplyv len pre vlastné dobro a nehľadia pritom na obeť svojich činov. Protikladom Hirszgolda a Josela je Jojna v podobe skromného „sluhu“, ktorý za zlomeným Šlimakom prichádza s pomocnou rukou.

Obraz Nemcov

Nemeckí kolonisti tvoria neodlúčiteľnú súčasť príbehu. Ich príchod je úzko prepojený s motívom boja o rodnú zem. Nemci sa pod vedením rodiny Hamerovcov usídľujú v doline rieky Białki. Vybudujú si svoju kolóniu, pestujú plodiny, pomáhajú pri stavbe železnice, etc. Zem nadobudli od Žida Hirszgolda, ktorému musia doplatiť zvyšnú časť peňazí. Starý Hamer teda plánuje stavbu mlyna, ktorý by im mal potrebné peniaze zabezpečiť. Roľník Šlimak im však odmietne predat' svoje pozemky, čím znemožní stavbu mlyna. Nemcom sa teda nepodari získať potrebné finančné prostriedky včas a nadobudnuté pozemky tak budú musieť opustiť. Nemeckú spoločnosť zastupuje najmä rodina Hamerovcov, starý učiteľ a jeho dcéra.

Hamerovci

Hamerovci sú vedúcimi osobnosťami medzi kolonistami. Ich rodina sa skladá z otca (starý Hamer) a jeho dvoch synov (Friz a Wilhelm). Žiadneho člena rodiny však Prus

bližšie necharakterizuje. Pri analýze sa tak musíme opierať výhradne o prehovory a činy nemeckých protagonistov.

Hamerovcov stretávame už na začiatku príbehu, ešte pred samotnou kolonizáciou:

Na ceste stáli dvaja ľudia. Jeden sivý, oholený, v temnomodrom zvrchníku s krátkym pásom a v nemeckej čapici so zavínutými okrajmi – druhý bol mladší, vyrovnaný, so svetlou bradou, v plášti a čiapke (Prus 2014: 19).

Naše prvé stretnutie s Nemcami v nás nezanecháva žiadne emócie. Ich fyziognómia je predstavená pomerne neutrálne. Zaráža nás však tón, akým mladý Friz Hamer prehovoril k Šlimakovi:

– To pole je tvoje? – opýtal sa bradatý ostrým tónom (Prus 2014: 19).

V jeho správaní vidíme jednoznačnú aroganciu, ktorou sa táto postava legitimuje takmer celý čas trvania fabuly. Istým protipólom je jeho otec, ktorý Šlimaka oslovuje „hospodár“ a rozpráva sa s ním veľmi zdvorilo. Vysúva sa nám tu tak stereotypný obraz Nemca grobiana s priam necivilizovanými spôsobmi správania, ktorý možno stretnúť aj v iných európskych literatúrach (Beller 2007: 160).

Aroganciu a vyhrážky stretávame aj v ďalších dialógoch so Šlimakom:

– Takže nepradáš? – opýtal sa starec.

– Ni. – odvetil Šlimak.

(...) – A ja ti hovorím, že predáš! – zakričal bradáč, silno chytajúc otca za ruku.

– Ni.

– Predáte, hospodár – zopakoval starý (Prus 2014: 78).

Úryvok poukazuje na brutalitu mladého Friza, ktorý sa správa povýšenecky a egoisticky. Arogantne vystupuje nielen voči Šlimakovi, ale aj voči svojmu otcovi.

Uvideli ho aj oni, pretože sa pri ňom hneď objavil Friz Hamer. Vyzeral ako dozorca.

– Skade si sa ty tu vzal? – naštvane sa opýtal.

– Aj ja som si chcel nájsť robotu.

Nemec sa zamračil.

– Tu nič nezarobíš – povedal. Keď však videl, že Šlimak sa obzerá a čaká, išiel za zapisovateľom a chvíľu sa s ním rozprával. Teraz príbehol k roľníkovi zapisovateľ a už z cesty kričal: – Netreba vozy! Netreba ... Aj

tých máme viac než dost' ... Nemáš tu prečo čakať, lebo iným len cestu blokuješ. Chod' nabok! ... (Prus 2014: 105).

Scéna z miesta stavby železnice opäť potvrdzuje povýšenectvo a aroganciu mladého Nemca. Friz sa po neúspešnom pokuse kúpy Šlimakových pozemkoch snaží úbohého roľníka donútiť, aby sám odišiel. Našej pozornosti pritom neuniká brutalita s akou to chce Nemec docieľiť. Znemožňuje Šlimakovi nájsť si prácu a zarobiť tak peniaze pre svoju rodinu. Izoluje ho zo všetkých strán. Obviňuje ho z krádeže koní, ktoré ma na svedomí Žid Josel. Zneužíva aj bitku so Šlimakovým synom Jędrkom, ktorú vyvolali Nemci, a žaluje ho na súde. Friz tak pripravuje hospodára aj o posledného syna, ktorého posielala sedieť do kriminálu.

Protagonisti neprekročia tieň vlastnej negativity ani po požiari Šlimakovho domu. Prichádzajú mu síce na pomoc, ale opäť len pod podmienkou, že im predá svoje pozemky.

– *A dnes večerom sa u mňa dohodneme.*

– *Možno aj dnes.*

– *No, keď takto – povedal po chvíli Hamer – ja vám čosi poviem. Dám vám teda sedemdesiatpäť rubľov za hektár a nedopustím, aby ste tu zahynuli. Vašu ženu odvezieme do kolónie a ubytujeme ju v škole. Tam je teplo. Obaja prezimujete u nás, a ja vám za robotu budem platiť ako našim paholkom (Prus 2014: 155–156).*

Bezcharakternosť a zákernosť Hamerovcov zdôrazňuje už samotný začiatok vety „no, keď takto“. Naznačuje nám, že záleží na Šlimakovi a jeho rozhodnutí, či mu Nemci pomôžu alebo ho nechajú so smrteľne chorou manželkou napospas osudu.

Učiteľ a jeho dcéra

Protipólom Hamerovcov je nemecký učiteľ a jeho dcéra. Prus nám neodhaľuje ich mená. Celá ich existencia a identita je tak vyhranená jedine vďaka profesii (učiteľ) a vzájomným rodinným vzťahom (otec a dcéra).

„*Bol to chudý a bledý človek, s červenými vlasmi a takou istou bradou*“
(Prus 2014: 86).

Charakteristika starého učiteľa je neutrálna a jeho príchod na scénu, na ktorú ho dotiahne vlastná dcéra na voze, v nás vzbudzuje ľútosť a istú sympatiu voči starému

človeku. Opis dcérinej fyziognómie v tejto scéne absentuje. Možno sa však domysliť, že to bola pôvabná dievčina, keďže učarovala pätnásťročnému Jędrkovi. Narátor neskôr v príbehu poukazuje na jej „sivé oči“ a „počernú tvár“ (Prus 2014: 99).

Výzor učiteľa a jeho dcéry však nie je taký dôležitý ako funkcia, ktorú im Prus medzi kolonistami udelil. Svojim milým správaním, vzdelaním, poctivosťou a úctou voči Šlimakovi stoja v kontraste k hrubým a pomstychtivým Hamerovcom.

Učitel' si obzrel Staška a kázal matke odísť. (...) Starý vysunul lavicu, vyzliekol z chlapca premoknutý košeľu, a silou mu vytiahol jazyk. (...) Teraz učitel' vystrel Staškove ruky pozdĺž bedier a zdvihol ich dohora, až za hlavu, potom znovu položil k bedrám. Znovu ich zdvihol, znovu pustil. Takto ich zdvíhal a púšťal, aby pomocou tohto pohybu chlapec začal dýchať (Prus 2014: 119).

Smrť Šlimakovho syna vyvolala v starom učiteľovi ľútosť. Starec sa, aj napriek vlastným zdravotným ťažkostiam, vybral k hospodárovej chalupe a snažil sa chlapca vzkriesiť. Pedagóg v scéne preukazuje nielen svoju láskavosť a starostlivosť, ale aj vlastné vedomosti a vzdelanosť. Obraz starostlivého a empatického Nemca v nás vyvoláva aj správanie učiteľovej dcéry voči Jędrkovi (Prus 2014: 99). Pozitívne zobrazenie uvedených protagonistov podčiarkuje aj skutočnosť, že učiteľ a jeho dcéra zadarmo učili Šlimakovho syna čítať a písať, čím vlastnosti Nemcov v *Prednej stráži* rozšírili o vzdelanosť, nezištnosť, láskavosť a starostlivosť.

Nemci, predstavení v diele veľmi staticky a plocho, môžu na nás pôsobiť trojakým dojmom. Jednu stranu predstavujú Hamerovci. Ich arogancia, bezohľadnosť, bezcharakternosť a povýšenosť pôsobia na čitateľa veľmi negatívnym dojmom. Svojim vystupovaním a správaním sa zaraďujú medzi záporné postavy, ktorým chýba akákoľvek dobrá vlastnosť. Jediným pozitívnym prejavom je láska starého Hamera k jeho synom. Autor však, obdobne ako u Židov, aj do prostredia Nemcov vnáša pozitívny obraz vo forme učiteľa a jeho dcéry. Títo dvaja protagonisti narúšajú proces stereotypizácie a negativizácie obrazu Nemcov práve svojimi dobrými vlastnosťami a vystupovaním. Ich strohá charakteristika čiastočne naznačuje, že Prus pravdepodobne tieto postavy vytvoril programovo len pre účely nivelizácie nemeckej spoločnosti (podobne ako v prípade Jojny Niedoperza). Obraz Nemcov nám však nedotvárajú iba samotní protagonisti, ale aj Nemci ako skupina. Ich charakteristiku nám autor predostiera na viacerých miestach v knihe, pričom apeluje najmä na ich jednotnosť a súdržnosť. Tieto vlastnosti Prus vyzdvihuje úmyselne, aby ich tak postavil do opozície k nejednotnosti a chabej solidarite poľskej roľníckej spoločnosti (Szweykowski 1971: 248). Obraz pracovitosti, systematiky a morálky nemeckých kolonistov, opísaný

v príbehu, možno však zaradiť už medzi nemecké stereotypy (Beller 2007: 162). Stereotypne pôsobí aj obraz Nemca s pivom v ruke, ktorý sa v príbehu taktiež vyskytuje.

Zhrnutie

Autor nám vo svojom diele predostiera obraz dvoch etnických skupín, ako cudzieho elementu „Oni“ na pozadí poľskej spoločnosti. Stretávame sa tak s obrazom Židov a Nemcov, ktorí predstavujú dôležitú súčasť fabuly. Prus nám tak umožňuje sledovať vzťahový trojuholník Žid-Nemec-Poliak. Všetci traja sa ponárajú do konfliktu o poľskú zem, pričom v tomto boji nakoniec vyhrávajú práve poľskí roľníci. Obraz Židov je predstavený zvlášť negatívne a stereotypne. Židovskú chamtivosť, lakomosť, úžeru, krčmárstvo, pýchu, aroganciu a prefíkanosť cítiť v každej scéne, v ktorej vystupuje Josel alebo Hirszgold. Negatívne na nás pôsobili aj kliše o Židoch, ktoré v nás len umocňovali stereotypné vnímanie tohto etnika (napr. „*Niečo je tak skazené, že by to ani Žid nekúpil*“ (Prus 2014: 11), „*Čo som ja Žid, aby som za pohostenie peniaze pýtal?!*“ (Prus 2014: 28), etc. Kompletnej stereotypizácii a negativizácii zabraňuje svojou intervenciou Jojna Niedoperz. Jeho pozitívnu charakteristiku a dobré vlastnosti možno vnímať ako svetielko nádeje, ktorým Prus poukazuje na rôznorodosť židovskej spoločnosti. Nemcov spisovateľ vykresľuje tiež veľmi negatívne, na čo sme upozorňovali už pri analýze. Obraz zlých, chamtivých a podlých Hamerovcov čiastočne vyvažuje stereotyp pracovitých, usilovných a disciplinovaných Nemcov. Pozitívne heteroobraz Nemca dotvára aj úctivý a láskavý učiteľ so svojou dcérou.

Záverom možno povedať, že Prus obidve skupiny nepredstavil svojim čitateľom práve v najlepšom svetle. Ich negatívne a stereotypné vlastnosti sú prítomné počas celej fabuly. Autor svojim dielom tak mohol dopomôcť k šíreniu fóbie voči Židom a Nemcom, či upevniť ich negatívne vnímanie v poľskej spoločnosti. Tento negatívny proces Prus nakoniec narúša Jojnom, starým učiteľom a jeho dcérou. Tieto postavy vnímame ako pokus o nivelizáciu negatívnych prvkov. Čiernu realitu v obidvoch táboroch (nemeckom a židovskom) tak autor presvieti lúčom ľudskosti, mravnosti, súcitu a nezištnosti. Etnikám tak dodáva tzv. ľudský rozmer, ktorý ich vytrháva z procesu stereotypizácie a negativizácie. Tento rozmer používa Prus aj v *Bábke*, aby tak poukázal na skutočnosť, že žiadne spoločenstvo nie je iba čierne alebo biele. Jeho existencia je pretkaná rôznymi jednotlivcami. Tieto jednotky, teda ľudia, majú svoje svetlé, ale aj temné stránky. Nemožno však na základe jednej charakterovo čiernej osoby prehlásiť, že celý národ je iba čierny. Toto osobne vnímame ako možný odkaz Prusa. Autorovi sa nepodarilo vyhnúť stereotypom a ideologickým obrazom. Jeho zdvihnutý prst vo forme pozitívnych postáv však jednoznačne upozorňuje čitateľov, aby sa

nespoliehali len na národné predsudky a stereotypy, pretože v národoch a ich predstaviteľoch sa môže ukrývať viac, ako sa na prvý pohľad zdá.

Summary

In our article we tried to outline the way, in which Prus has created and presented the characters of Jews and Germans, as the representants of the alterity-group. After analyzing Jewish and German protagonists we have realized that the author created them mostly in negative and stereotype way. The characters as innkeeper Josel, merchant Hirszgold, or the Hamers family evince negative and stereotypical signs (stingy Jew, rude German, etc.). On the other way has Prus created the characters of Jojna Niedoperz (Jew) and teacher with his daughter (Germans). These protagonists are destroying partially the chain of stereotypical attributes. We think that these characters were created intentionally to show to readers, that we cannot rely only on stereotypes and to point out that one black character does not guarantee the negativity of whole nation.

Literatúra

- Bachórz, J.** *Bolesław Prus*. In: Skoczek, A. (ed.) *Pozytywizm. Historia Literatury Polskiej*. Bochnia-Kraków-Warszawa: Wydawnictwo SMS, 2004.
- Beller, M.** Germans. In: Beller, M., Leerssen, J. (eds.) *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters*. Amsterdam-New York: Rodopi, 2007, s. 159–165.
- Borkowska, G.** *Pozytywiści i inni*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996.
- Gans, E., Leerssen, J.** Jews. In: Gans, E., Leerssen, J. (eds.) *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters*. Amsterdam-New York: Rodopi, 2007, s. 202–207.
- Prus, B.** *Placówka*. Kraków: Wydawnictwo Greg, 2014.
- Szabó, M.** „Duch mlčí, len surové mäso vyvádza“. Protižidovské stereotypy v ideológii Svetozára Hurbana Vajanského. *Forum Historiae*. 2012 (6/2), s. 68–83.
- Szweykowski, Z.** „Placówka. Prus contra Prus“. In: Tyszkiewicz, T. *BOLESŁAW PRUS*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1971.

The article is accessible in open access mode under licence CC BY-NC-ND Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0